

DESPRE TIPURI DIFERITE DE A REFLECTA FILOSOFIC

ADRIAN MIROIU

Academia Română

0. Pentru filosofia din România, fără îndoială că anul 2022 va rămâne sub semnul publicării la Editura Humanitas a cărții profesorului Mircea Flonta, *Filosofia cercetătorului* (cu subtitlul: *Înțelegerea fizicii cuantelor la Niels Bohr și Werner Heisenberg*). Un studiu de caz care are ambiția de a produce susțineri mai generale. Cartea este, într-un sens, o împlinire a unei serii de studii publicate de autor de-a lungul mai multor decenii. Ea are un obiectiv ambițios: să arate că există un tip de reflecție teoretică distinct atât de cercetarea științifică, precum și de cea practică de filosofii profesioniști, care poate fi detectată în scrierile oamenilor de știință, îndeosebi ale celor care sunt direct și adânc angajați în cercetări în momente cruciale ale evoluției științei (a celei mature, precum fizica teoretică). Acest tip de reflecție teoretică este numit de M. Flonta filosofia cercetătorului.

1. Glumind un pic, chiar coperta cărții poate fi un bun punct de plecare pentru a înțelege mai aplicat susținerile autorului. Să ne uităm la fonturile folosite; primul cuvânt din titlu („filosofia”; Editura Humanitas preferă să scrie „filozofia”, cu o încăpățănare greu justificabilă) este tipărit cu un font mai mare, iar al doilea (care trimite la cel ce reflectează: „cercetătorul”) beneficiază de un font mai mic. Pare-se, așadar, că accentul ar cădea pe faptul că activitatea studiată este una filosofică, și doar în plan secund faptul că este una pe care o realizează un anumit tip de persoană: cercetătorul care este prins în mijlocul unei practici foarte clar delimitate.

Or, cred că, dacă formulăm așa lucrurile, nu suntem pe un drum bun pentru a înțelege argumentele din cartea profesorului Flonta. Mai întâi, pentru că se poate susține că accentul cade tocmai invers: pe faptul că sunt distinse, formulate și analizate acele susțineri ale cercetătorului care, chiar dacă sunt făcute de el în calitate de cercetător (iar nu de om de pe stradă), nu sunt științifice: nu sunt considerate ca parte a teoriei formulate, nu sunt ipoteze științifice. Sunt altceva: sunt interpretări, moduri de a înțelege știința, dar nu știință.

2. În al doilea rând, acest cercetător despre care este vorba nu este chiar orice om de știință; mai degrabă pare să fie cel care lucrează pe mari teorii, mari ipoteze, mari experimente (efective sau mintale). Este vorba, așa cum îi desemnează

autorul, despre „cercetătorii de vârf”, despre oamenii de știință „activi în prima linie a cercetării”, „în primul front al înaintării cunoașterii”, precum „personalitățile reprezentative ale Școlii de la Copenhaga”, despre „oamenii înzestrați cu spirit”, curajoși, cum scria Heisenberg.

Nu știu cum ar sta lucrurile dacă am avea în vedere cercetătorul obișnuit, cel care, cu vorba lui Kuhn, lucrează în știința normală. Sigur, se poate dintru început delimita obiectul cercetării, zicând că va fi vorba doar despre episoade mari în istoria științei, căci reflecțiile care constituie filosofia cercetătorului privesc momente speciale în evoluția științei, când rezultatele care se obțin sunt cu totul noi și surprinzătoare. Dar poate că ar fi interesant de văzut că este deschisă o ușă și către ce fac cei mai mulți cercetători și să înțelegem în ce constă, cum își înțeleg ei munca și obiectul ei. Căci de bună seamă că o simplă punere la punct de genul: cercetătorul obișnuit lucrează și nu își pune problemele pe care și le pune cercetătorul exemplar nu constituie un răspuns, ci doar ocolește problema. Sigur, aceasta ar fi o cu totul altă temă de cercetare, care – în urma căii deschise de cartea profesorului Flonta – ar merita să fie urmată.

3. Cartea profesorului Flonta se concentrează asupra unui studiu de caz cu totul remarcabil, cu o configurare care face ca interpretarea sa să fie plauzibilă și oarecum naturală. De aceea, o întrebare pe care cred că cititorul și-o pune este ce alte studii de caz ar avea o configurare asemănătoare, astfel încât concluziile lor să poată fi coroborate cu cele care sunt construite în cartea profesorului Flonta. Două exemple vin, de bună seamă, cu ușurință în minte. Primul ar fi revoluția evoluționistă, cu Darwin în rolul principal. Probabil că ar trebui acum să citim lucrările profesorului Flonta dedicate acestei teme prin ochii cărții de față și să încercăm să vedem dacă și cum concluzii ca cele de aici pot fi detectate în ele sau, cel puțin, din ele.

Al doilea exemplu este cel al revoluției copernicane. Universul copernican care s-a ivit în secolul scurs de la publicarea *De revolutionibus orbium coelestium* la contribuțiile lui Johannes Kepler, Giordano Bruno și Galileo Galilei este poate tot atât de diferit, dacă nu cumva chiar mai diferit de cel anterior ptolemaic, precum universul nou al mecanicii cuantice față de cel clasic. Sistemul copernican a schimbat radical modul în care ne apare universul: a distrus unicitatea Pământului, a abolit distincția dintre lumea terestră și cea celestă, a deschis drumul către un univers infinit, alcătuit, precum la vechii atomiști, din corpusculi și, astfel, a creat imaginea unui univers mecanic.

Savanții aflați în prima linie a acestor răsturnări au pus la lucru, la fel ca și – peste trei sute de ani – Bohr ori Heisenberg, o uriașă construcție conceptuală. Kepler este un personaj demn de menționat mai în detaliu. Primele lui, celebre, două legi au fost formulate în cadrul unei construcții teoretice complexe. Ca neoplatonic, el a considerat că soarele oferă fundamentele cauzale ale mișcării planetelor. Din soare, credea el, emană două forțe. Prima era *anima motrix*: un

sistem de raze proiectate de la soare care împing planetele și le impulsionează să se miște pe o orbită circulară în jurul soarelui. Prima lui lege – conform căreia planetele se mișcă în jurul soarelui, nu pe o orbită circulară, ci pe una eliptică – este susținută de ideea unei a doua forțe, anume magnetismul: după Kepler (precum și alți savanți ai vremii), nu doar pământul, ci și celelalte planete, precum și soarele sunt niște magneți uriași, iar atracțiile și respingerile dintre ei determină orbitele pe care se mișcă planetele.

Cred că merită aici să amintesc o remarcă pe care Th. Kuhn o face în cartea sa *The Copernican Revolution*: doar puțini dintre succesorii lui Kepler, scrie el, au păstrat teoria lui fizică (ori, aș adăuga, susținerile lui filosofice neoplatonice și neopitagoreice). Conceptele lui dinamice – *anima motrix*, la fel ca și magnetismul – au devenit rapid învechite și au ieșit din vocabularul savanților. Dar ce a rămas a fost descrierea lui matematică a orbitelor planetare. Nici savanții, dar nici filosofii nu au mai făcut apel la teoria lui fizică. Aceasta să fie și morala dezbaterilor privind interpretările mecanicii cuantice? Sau nu? Aici cred că este relevantă analiza făcută de profesorul Flonta în cartea sa.

4. Dacă deci avem în vedere acel tip de reflecții ale cercetătorului care nu sunt științifice, întrebarea care se pune este ce fel de reflecții sunt ele; nu ce nu sunt, ci ce sunt. A da un răspuns este miza cărții și, în acest sens, am înțeles eu fontul cel mare din titlu. Desigur, un răspuns care este imediat disponibil ar fi acesta: sunt metareflecții științifice. Abordările de tip *meta* pot fi de feluri foarte diferite: filosofice, logice, metodologice, psihologice, sociologice, ba chiar ideologice sau de-a dreptul politice etc. De pildă, poate fi vorba despre considerații de natură sociologică. Ideea ar fi că cercetătorii respectivi vor să se adreseze și altfel membrilor comunității lor. Căci problemele pe care le ridică țin de disciplina intelectuală căreia ei îi aparțin. În acest sens, ei nu au de ce să se intereseze și să ia în seamă ce zic membrii altor comunități – de pildă, filosofii –, la fel cum nu vor vrea să se raporteze la oameni din afara disciplinelor intelectuale, precum politicienii. Astfel, neraportarea la filosofi nu înseamnă că filosofia științei a filosofilor profesioniști nu este relevantă, ci doar că din motive sociologice o comunitate intelectuală o ignoră pe alta.

Dar argumentele din carte nu vizează considerații de acest fel ale cercetătorului. Ele încearcă să arate, pe de o parte, că aceste considerații nu sunt de tipul celor prezentate de filosofii profesioniști; dar, pe de altă parte, sunt filosofice. De aceea este legitim să fie propus un concept particular: cel de filosofie a cercetătorului. Iar prima întrebare care se ivește este, natural, de ce ele sunt filosofice. Probabil că răspunsul este banal: ele tratează teme care în mod tradițional țin de ceea ce numim filosofie; sunt „considerații de natură conceptuală”. De pildă, este o întrebare filosofică dacă există ceva în realitate, în afara minții noastre; este o întrebare filosofică dacă putem să cunoaștem lumea așa cum este ea, deci dacă susținerile noastre sunt sau nu adevărate. Astfel de întrebări creează un cadru în care putem construi un răspuns într-o direcție sau în alta.

5. Dar nu este bine să cădem în greșeala de a considera că, dacă ele sunt puse, există numai un fel legitim de a le răspunde, anume cel pe care îl oferă filosofii profesioniști. Căci poate și copiii ori oamenii care trângănesc la o cafea, ori teologii formulează astfel de întrebări, împreună cu diverse răspunsuri. Tot așa, de ce atât întrebările, cât și răspunsurile nu ar fi legitime ca filosofice și atunci când ele sunt formulate de cercetători? Desigur, dacă admitem că întrebările sunt legitime, nu decurge că răspunsurile oferite sunt neapărat diferite de cele pe care le-ar da, după o serioasă chibzuință, filosofii profesioniști – și deci că filosofia cercetătorului ar trebui să fie diferită de ceea ce numim filosofia științei, adică, în mod exemplar, rezultatul întreprinderii filosofilor profesioniști. Or, teza cărții este tocmai aceasta, că într-adevăr este vorba despre altceva. Mai mult, dacă întrebările sunt legitim filosofice, răspunsurile pot fi evaluate în moduri care să permită să distingem între acceptabil și neacceptabil; între răspunsuri pe care este rezonabil să încercăm să le înțelegem și răspunsuri care nu sunt așa – deși poate că unele nu ar cădea sub aceeași categorie dacă am face apel exact la răspunsurile pe care le oferă filosofii profesioniști (ai științei).

Cum este susținută această teză, nu neapărat surprinzătoare, dar într-o mare măsură nouă și puțin neașteptată? Filosofia cercetătorului, consideră Mircea Flonta, nu este de felul filosofiei academice, al celei practicate de filosofii profesioniști, în felul următor: întrebările pe care și le pune, precum și răspunsurile pe care le caută sunt diferite. De ce sunt diferite? – din cel puțin trei motive. Pentru că, mai întâi, pornesc de la interese diferite: sunt interesele care caracterizează activitatea efectivă de cercetare a acestora, care vizează obiectivul de a oferi o înțelegere care servește orientării fertile a cercetării, iar nu cele care, bunăoară, vin din anumite imagini preexistente, venerabile, privind ce înseamnă cercetarea în știință. În al doilea rând, ele privesc aspecte particulare, specifice ale cercetării, iar nu o concepție generală asupra cunoașterii, așa cum tind filosofii profesioniști să abordeze lucrurile. În al treilea rând, fiindcă aceste întrebări și răspunsurile lor sunt formulate de persoane cu o competență științifică de specialitate, deplin familiare cu experiența practicii cercetării. Ba chiar mai mult, aceste persoane, fiindcă sunt angajate în prima linie a cercetării, sunt singurele calificate să formuleze, să caute răspunsuri și să le evalueze critic.

Problema este de următorul tip: pe de o parte, există reprezentări larg împărtășite de oameni, în particular de filosofii profesioniști, cu privire la descrierea naturii, la standardele realizării unei astfel de descrieri (precum, de exemplu, cerința clasică a obiectivității descrierii fizice); pe de altă parte, apare ca stringentă cerința înțelegerii adecvate a descoperirilor experimentale dintr-un domeniu de cercetare, de exemplu din fizica cuantelor. Or, cele două nu sunt consistente. Dacă situația este astfel construită, într-adevăr ea face nu doar posibil, ci chiar de dorit să fie produse reflecții care să îi sprijine pe cercetători în înțelegerea rezultatelor și să îi orienteze. Adică, ceea ce profesorul Flonta numește filosofia cercetătorului.

6. Să ne uităm însă mai atent la prima latură a situației: la ideea că în cazul filosofilor profesioniști, care se îndeletnicesc cu epistemologia și cu filosofia științei, putem identifica anumite moduri de a înțelege în ce constă cercetarea științifică. Impresia care pare să se nască este că, întrucât acestea se bazează pe practica științifică de până la acel moment, ele sunt oarecum expirate și nu este deloc justificată pretenția că ele pot să dea seamă de noutatea apărută.

Este ca și cum filosofii s-ar lăsa antrenați într-un joc în care par să se asemene – ca în anecdota veche (pe care o redau însă într-o formă care ține de vremea de astăzi) – cu un om care, la miezul nopții, se tot învârtea pe lângă un stâlp de felinar și căuta cu privirea în jos; la care un trecător îl întreabă: – Ce cauți? iar el răspunde: Mi-am pierdut cheile de acasă. – Cam pe aici? insistă trecătorul. – Nu, răspunde omul, dar le caut aici sub felinar fiindcă aici e luminat.

Sigur, o astfel de imagine conservatoare (ca să mă exprim delicat) a comunității filosofilor științei poate să aibă îndreptățirile ei; dar nu cred că trebuie să fie *a priori* luată ca veritabilă. Să luăm un exemplu, relatat în carte: Heisenberg a avut un dialog cu filosoafa neokantiană Grete Hermann. Poziția acesteia se baza pe prezumția principială că există categorii și principii care reprezintă condiții de posibilitate a experienței în genere; iar principiul cauzalității era între acestea. Or, argumenta ea în contra lui Heisenberg, dacă în mecanica cuantică nu ar putea fi dată o explicație de tip cauzal unor date experimentale, nu decurge că principiul cauzalității nu mai funcționează; o explicație alternativă este că teoria cuantică este incompletă. A spune că filosoafa aceasta era conservatoare și anchilozată în hainele neokantiene este o opțiune. Dar sunt și alte opțiuni: în particular, ideea că teoria cuantică nu este completă a fost susținută nu doar de filosofi, ci și de fizicieni importanți (chiar dacă ei au fost marginalizați, în raport cu interpretarea oferită de curentul principal).

Iar de aici apare întrebarea: de ce o poziție susținută de filosofi profesioniști nu ar putea fi tratată ca un alt punct de vedere, egal rezonabil – deși diferit și poate chiar incompatibil cu altele promovate de diferiți cercetători? Dacă ne-am așeza în spatele unui vâl de după care am asculta doar formularea unor puncte de vedere, dar nu am vedea și nu am ști cine sunt cei care le formulează și le susțin, cum am putea totuși să îl distingem pe cel al unui filosof profesionist? Problema se complică și mai mult dacă observăm că uneori chiar mari oameni de știință, precum Heisenberg sau Einstein, au susținut, cu referire explicită la diverse poziții filosofice, anumite interpretări. Cazul manuscrisului filosofic al lui Heisenberg, *Ordinea realității*, este pilduitor, la fel ca și al multor reflecții ale lui Einstein. Asta dacă, accentuez, admitem că filosofii profesioniști sunt și ei deschiși, cu deplină bună credință, precum și îndeajuns de instruiți încât să poată intra în dialog cu oamenii de știință și să formuleze diverse puncte de vedere; și, accentuez iarăși, este important că, în situațiile în care apar reflecții care pot alcătui o filosofie a cercetătorului, pot fi susținute seturi diferite de astfel de reflecții.

7. O supoziție pe care o facem adesea este că acea persoană care a avut o experiență anume – cu atât mai mult când a fost vorba despre ceva foarte important, crucial în viața sa – este cel mai bine poziționat pentru a înțelege în ce constă acea experiență. O găsim la Platon care, în *Theaitetos*, o pune în gura lui Socrate: „omul este din firea sa mai slab în a deprinde un meșteșug a cărui experiență nu o are”. Am întâlnit, de pildă, această supoziție în discuțiile asupra volumelor de memorii ale unor persoane care, în perioada socialismului, în țară la noi sau în alte țări foste socialiste, au trăit experiențe traumatizante, au fost supuse unor atrocități și chinuri teribile. Dar la o privire atentă puteai totuși nota că, destul de des, acele persoane au înțeles într-un mod extrem de subiectiv ceea ce au trăit; că mărturiile lor spuneau ceva îngrozitor din punct de vedere personal – însă imaginea oferită de ele nu era neapărat una care să exprime și o înțelegere satisfăcătoare a lumii în care ele au trăit. Fiindcă trăirea subiectivă nu era singura care dicta construcția interpretării lor a ceea ce au trăit. Alături de aceasta mai erau și alte componente, precum, de pildă, sistemul de valori (specific lumii anterioare acelor experiențe) prin care acele persoane văzuseră, interpretaseră, înțeleseseră totul. Și, nu de puține ori, acel sistem de valori era chestionabil (era nedemocratic, chiar fascist etc.).

În cazul cercetătorilor aflați în rândul întâi al practicii științifice putem formula susțineri analoge. Îmi pare că în carte uneori se face supoziția că ei ar fi cei mai potriviți pentru a formula atât întrebările, cât și răspunsurile, întrucât ei posedă „o deplină familiaritate cu experiențe pe care le poate oferi doar practica cercetării”. Or, cred că această explicație a faptului că o filosofie a cercetătorului poate fi formulată doar de un astfel de cercetător este greu de susținut. Cercetătorul poate prea bine să nu înțeleagă rezultatele la care a ajuns, să aibă o imagine cu totul inadecvată asupra situației în care se găsește. Probabil că unul dintre exemplele care ne vin cu ușurință în minte în acest sens este cel al unor oameni de știință eminenți precum Priestley sau Lavoisier (cazul este povestit pe larg de Th. Kuhn în *Structura revoluțiilor științifice*). Pe la 1776, ei identificaseră deja o parte a aerului responsabilă de creșterea greutateii corpurilor arse sau calcinate. Dar ei nu percepeau deloc acest fapt ca pe unul care răstoarnă teoria flogisticului. Bariere mintale puternice i-au împiedicat și pe ei un număr de ani să declanșeze revoluția în domeniul chimiei. Or, dacă așa stau lucrurile, pare că uneori este nejustificat să se poată susține că oamenii de știință stau într-o poziție privilegiată pentru a pune întrebările legitime și a oferi răspunsurile corecte. De bună seamă, se poate replica: nu este vorba despre astfel de întrebări și răspunsuri – legitime și, respectiv, corecte –, ci despre întrebările legitime din perspectiva intereselor lor ca cercetători și despre răspunsuri care să le orienteze corect activitatea. Replica este corectă, dar are o mică problemă: ea banalizează teza susținută, o contextualizează rupându-i arpile.

8. Mai este o chestiune care îmi pare relevantă, dar care – pentru mine în mod neașteptat – lipsește din carte. Cartea se concentrează asupra distincției dintre interesele cercetătorului și cele ale filosofului (de profesie; academic) în reflecția

asupra practicii științifice. Sunt multe lucruri spuse în carte, pe larg și extrem de pertinente, despre prima latură a distincției, despre genul de interese care îl preocupă și îl ghidează pe cercetător. Cea de-a doua, care îl vizează pe filosoful profesionist, este mai degrabă presupusă; dar cred că nu este greu să ne gândim la ceea ce este avut în vedere. Filosoful profesionist este interesat, în principal, de structura conceptuală a teoriilor științifice și de felul în care evoluează știința. Pesemne că reprezentative în acest sens sunt încercările – clasice sau mai noi – de reconstrucție a teoriilor științifice. Produsele unor autori ca Sneed, Stegmüller, van Fraassen ar putea fi înțelese în acest sens. Poate că ele spun ceva interesant despre unele teorii științifice sau despre unele momente importante din istoria științei. Ceea ce este relevant însă este că oamenii de știință nu le-au receptat și ei ca spunând ceva interesant pentru munca lor efectivă. Sigur, o întrebare de felul următor nu poate fi omisă: totuși, care este temeiul diferenței dintre cele două feluri de reflecție? Căci este posibil ca unii dintre filosofi, care posedă și o expertiză de calitate în unele domenii ale științei contemporane, să fie mult mai apropiați de ceea ce fac cercetătorii înșiși. Ce distinge între interesele de un fel și cele de alt fel?

Se pot da multe exemple în acest sens, chiar din domenii precum fizica ori biologia; uneori, cercetătorii și filosofii chiar produc împreună interpretări luate în mod serios de alți cercetători atunci când este vorba despre modul în care sunt înțelese unele rezultate sau despre orientarea cercetării. Un exemplu: biologul David Sloan Wilson a scris articole și chiar cărți cu filosoful Elliot Sober, dar și cu politoloaga (și filosoafa) Elinor Ostrom (care, se știe, a primit și un premiu Nobel). Sunt lucrări care oferă reflecții asupra unor teme majore care vin din biologia evoluționistă, dar care privesc și alte domenii, precum procese din societate. Și – reiau aici metafora vălului de ignoranță – dacă ne-am afla în spatele unui vâl care să ne facă ignorați în privința celor care formulează anumite reflecții, cum am putea să le tratăm, ca ale filosofului sau ca ale cercetătorului?

Dacă mergem către științele sociale, situația este și mai complicată; căci aici există multe lucrări în care nu este deloc limpede dacă reflecțiile unor autori sunt ale lor ca oameni de știință sau ca filosofi. Un caz exemplar este cel al lui Alexander Wendt, unul dintre cei mai citați autori din domeniul relațiilor internaționale. Cartea lui, *Social Theory of International Relations* (1999), îmbină teme tari filosofice cu o construcție teoretică în domeniul respectiv.

9. Sigur, se poate spune că în aceste cazuri nu este vorba despre mari momente ale științei; și, de asemenea, că lucrurile acestea sunt de așteptat în științele sociale, mai puțin dezvoltate. Dar exemplele acestea mai indică ceva, iar acesta este al doilea aspect pe care vreau să îl menționez și despre care ziceam că nu l-am găsit în carte. Anume, este presupusă aici o a doua distincție: între cercetarea științifică și reflecția asupra ei. Știința și reflecția filosofică despre ea (produsă de cercetător sau de filosoful profesionist) sunt lucruri diferite. Or, poate că această asumție ar merita să fie pusă și chestionată, cu deosebire astăzi, când sunt atât de multe cercetări care presupun o anumită naturalizare a filosofiei.

Nu am în minte doar o teză generală în acest sens, chiar dacă eu cred că ea este extrem de pertinentă; iar profesorul Flonta, care a dedicat o memorabilă monografie problematicii distincțiilor de natură în filosofie, o cunoaște de bună seamă foarte bine. Iar întrebarea dacă o oarecare înmuiere a distincției nu cumva ar putea fi folositoare pentru a înțelege episoadele din istoria științei cercetate în această carte nu îmi pare într-un totu lipsită de sens.

Mă gândesc însă la ceva mult mai aplicat. Acum opt decenii una era să faci cercetarea științifică al cărei rezultat a fost cadrul teoretic al producerii bombei atomice, dar cu totul altceva era să te gândești la implicațiile etice și umane ale acestei realizări. Era limpede că semnificațiile etice, deși esențiale, erau totuși de o altă natură decât cercetarea. Și, să ne aducem aminte, tocmai această posibilă distincție a fost folosită adesea pentru a evalua comportamentul etic al protagoniștilor cercetărilor; și tot ea a fost extrem de relevantă pentru a înțelege și activitatea unor cercetători ca Bohr și Heisenberg în timpul celui de Al Doilea Război Mondial – episoade pe care chiar profesorul Flonta le-a analizat cu extremă minuțiozitate.

Or, îmi pare că această schemă de a raporta cercetarea la filosofie nu ține mereu. Să luăm un exemplu de astăzi: am în minte impactul pe care, chiar în ultimele luni, s-a dovedit că îl au cercetările și realizările din domeniul inteligenței artificiale generale. Și acestea au implicații etice enorme, comparabile cu ale construirii bombei atomice. Numai că de data aceasta reflecțiile etice au un cu totul alt statut: ele nu sunt altceva decât cercetarea științifică și inginerească, cu totul separabile de aceasta, deși relevante pentru ea. Fiindcă în chiar construcția programelor de inteligență artificială generală trebuie introduse cerințe de natură etică. Aici, filosofia exprimă nu o activitate *meta*, distinctă de cercetarea științifică, ci este chiar o parte a acesteia. Și nu cred că aici reflecția filosofică este doar ceva care vine din preocupările filosofului profesionist, ci este chiar a cercetătorului.

Ce ar însemna aceste întrebări pentru a înțelege mai bine semnificația analizelor realizate în cartea profesorului Mircea Flonta? Cred că un răspuns se ivește imediat, și nu doar natural, ci cred că și întemeiat. Anume, că această carte pune în față o problematică pe care merită din plin să încercăm să o urmăm; aceasta nu numai pentru că ne ajută să înțelegem episoade remarcabile din istoria intelectuală a gândirii, ci și pentru că privește evenimente și teme care sunt esențiale pentru modul în care astăzi încercăm să înțelegem știința, tehnologia, dar și filosofia.